

Ett nyupptäckt adelsvapen

Kung Sigismunds vapenförbättring till Johan Larsson Sparres änka och barn

MED EN GLASARTAD blick, som tycks se något mer än bara betraktaren, står den unge Sigismund Sparre i ett 1600-talets högreståndrum. Sannolikt befinner han sig i Polen, dit hans mor flydde undan hertig Karls blodiga uppgörelse med den kungatrogna högadeln.

Trots att han bara är tolv år vid porträttets tillkomst är Sigismund en utmanövrerad schackpjäs, formad av familjens och dess allierades uppfattning om den skymf och olaglighet de drabbats av när hans far halshöggs och fick sitt huvud uppsatt på en järnstång utanför Kalmars stadsmur.

SPARRE I HÄNDELSERNAS MITT

Det sena 1500-talet präglades av en tydlig uppdelning mellan de som var lojala mot kung Sigismund respektive hertig Karl. Den senare hävdade att han själv, i stället för det högadliga riksrådet, borde vara riksföreståndare då kungen befann sig i Polen. I centrum av dåtidens politiska elit fanns ätten Sparre.

Sigismunds far, Johan Larsson Sparre af Rossvik, föddes den 20 oktober 1551. Tillsammans med sin bror var han den första av ätten att skriva sig Sparre. Johan kom att välja den militära karriären, och med husturn Margareta Brahe fick han därefter olika befattningar vid Johan III:s och prinsessan Annas hov. Margareta var dotter till riksdrotsen Per Brahe (d. ä.).

Johan fick tjänst som ståthållare vid Kalmar slott, men staden belägrades av hertig Karls anförtrogna. Efter att slottet kapitulerat den 16 maj 1599 halshöggs Sparre tillsammans med Lars Andersson Rålamb och Kristoffer Andersson Gyllengrip. Margareta Brahe hade förgäves väddjat om nåd för sin make, men fick svaret från hertigen:

Du vet icke vad om du beder, ty där är ingen förhoppning om något gott, utan mera ont; därför vad som är en gång beslutat, det måste nu fortgå. Och säg Fru Margareta, att hon ock bereder sig till att draga med sin son utur landet

Efterforskningar gjorda av Bibi Pälénäs visar att porträttet sannolikt är utfört av Jakob Troschel (1583–1624). Denne var hovmålare hos kung Sigismund.

bort, vart hon vill, ty de, som icke hålla ett med fäderneslandet, böra icke heller bo därinne.

Följaktligen gick Margareta i landsflykt och tog med sig sin då sjuårige son och tvååriga dotter. Dessförinnan hade hon begravt makens kvarlevor i Kalmar kyrka, allt utom huvudet som hon hade lagt i ett skrin. Hon kom att föra det med sig på sina resor.

Hennes sväger, den berömda och inflytelserike Erik Larsson Sparre, som utlämnats av kung Sigismund och fångslats som en följd av slaget vid Stångebro 1598, halshöggs den 20 mars 1600 i det som kallas Linköpings blodbad, dömd för landsförräderi.

Kung Sigismund avsattes fyra månader senare i sin frånvaro i Polen.

Den 26 september samma år, vid hovet i Warszawa, författade Sigismund en kungörelse om »förbättring på framlidne herr Johan Sparres barns sköldemärke». Det är en upprörd Sigismund som söker kompensera Johan Sparres änka och två barn genom en heraldisk åtbörd, en så kallad *vapenförbättring*.

Vapenförbättringar innebär inte per automatik att den adliga har upphöjts i en högre värdighet, utan de verkar som en erkänsla, ett *nådevedermåle*, till den nobiliserade genom att ytterligare komponenter läggs till i vapnet. På så sätt markeras positionen gentemot monarken och nyritade vapen skulle alltid »approberas» eller »gillas» av denne. Det är tydligt hur genealogi och heraldik ofta sammansmälter till en oupplöslig helhet och det går inte att underskatta vapnets betydelse under det tidiga 1600-talet, då ättebegreppet börjar göra sig gällande och den förmoderna svenska staten tar form.

EN PROVOKATIV VAPENFÖRBÄTTRING

Kungörelsen börjar med att Sigismund hävdar att hertig Karl har agerat »olagligt och våldsamblygigt» mot både kungen själv och såväl hans adliga som oadliga undersåtar. Erövringen av Kalmar var otillbörlig, heter det, och gick emot all naturlig och världslig lag. Avrättningen av den välborne Johan Sparre, som Sigismund hade förordnat Kalmar, beskrivs som okristlig och han förebrår den »blodtårstige» hertig Karls »tyranniske grymheet», inte minst när denne förjagade och bortvisade Johans faderlösa små barn och Margareta som vid tillfället sägs ha varit sängbunden.

Men det var inte allt. Han förebrår vidare hertig Karl för att denne också fräntagit änkan Bergkvara, hennes framlidne mans sätesgård och jord, med all dess uppbörd, ränta och ägodelar och dessutom fördelat och bortgivit alltsammans till en »förrädare hop».

Sigismund räknar därefter upp Johan

Sparres meriter, både som ryttmästare, befäl och ombetrodd ståthållare och tillfogar sin önskan om att dennes namn ska vara berömligt och vårdas för eftervärlden. Därefter tillkännages att en vapenförbättring ska ske. Lägg väl märke till att Sigismund inte upphöjer Johan Larssons änka och barn till friherrlig värdighet utan nöjer sig med att till det »gamble Sparre wapnet» tillföra en bild på Kalmar slott i strid. Blasoneringen lyder:

att wij till ded gamble Sparre wapnet hafua latidt Udi nedre deelen af Skölden tilsättia ett beskyttedt Slotztorn, ther på någre afgående Skött med låghan ther Uthan före. Nedan Udi Tornet een Port med Storm galrar i. På tinnarne tre förgylte flöger. Och öffuerst på Sielfua Tornett een fyrkandt rödh fenike. På både sijdor om fennikan och tornet åtta Jern lodh allt förb(mäl)te Udi huith fieldh till een oförgengeligh ihågkommelse att han wår Befästningh Calmar in till sitt yttersta Oss och Sueriges Crono till trogen hand manligen och troligen hafuer försuaradt.

Vapnet band ätten till ett sammanhang och visade för samtiden och kommande släktled var dess bärares lojalitet låg. Samtidigt verkade det som vittnesbörd och ständig påminnelse om inte bara tapperhet och motstånd, utan även begångna brott och förödmjukelser. Vapenförbättringen är ett bevis på att Sigismund fortfarande såg sig som Sveriges rättmätige kung, men det är ogilligt som svenskt adelsvapen då dess utfärdare inte längre var erkänd som svensk regent.

SYSKONEN SPARRES LIV

Forskningen känner bara till fragment ur Sigismund Sparres fortsatta liv. Hans syster Beata Sparre gick i kloster men kom att lämna det och gifta sig med Gabriel Posse. Hon dog 1627 i barnsäng. Sigismund Sparre bodde en tid på Knabstrup på Själland och han lär även ha bott i Estland. Han hade då redan varit i spansk tjänst i två år. Sigismund dog sannolikt någon gång före år 1631, troligtvis barnlös. Därmed slöts den gren av ätten Sparre som hade rätt att föra det förbättrade vapnet.

Flera av de landsflyktiga adelsmännen, uppemot 400 personer, återvände till Sverige under Gustav II Adolfs regering. Bland dessa hör Margareta som år 1628 fick tillåtelse att komma hem och även återfå delar av Bergkvara.

I kung Sigismunds originalkungörelse fanns en avbildning på vapnet i sin helhet, som sannolikt har gått förlorad. Riksarkivets avskrift anger att det övre fältet föreställer det »gamble Sparre wapnet». Porträttets gulfält med röd sparre överensstämmer med den medeltida högfrälseläkten Sparres af Hjulsta och Ängsö vapen och fanns även i vapenskölden för den grevliga ätten Sparre af Sundby. De nu levande Sparreätterna för en guldsparre i blått fält.

PUSSELBITAR LÄGGSAMMAN

Målerikonserveratorn Bibi Pälénäs är specialiserad på ätten Brahe och forskar om Margareta och hennes familj. Vapenförbättringens utfärdande var känt, men vapnets beståndsdelar och hur det såg ut hade aldrig registrerats. Förra året upptäckte hon dock att Sigismunds porträtt finns bevarat på Mariedals slott, en gång i tiden inköpt av justitiestatsministern Gustaf Adolf Vive Sparre från den namnkunnige folklivsforskaren Nils Månsson Mandelgren för omkring 100 riksdaler banco. Hur Mandelgren hade kommit över porträttet är okänt.

Genom anteckningar i Riddarhusets genealogier, återfanns Sigismunds kungörelse om vapenförbättringen i *Kung Sigismunds svenska*

riksregistratur på Riksarkivet, i en samtida och opublicerad avskrift. Nu ges för första gången en samlad bild av detta sällsamma adelsvapen. ☞

Oscar Langenskiöld, riddarhusamanuens

FOTO: BIBI PÄLENÄS.

FOTNOT: Porträttet visas i Jönköpings läns museums tillfälliga utställning *Prakt & Makt – Brahe och 1600-talets adliga livsstil*. Utställningen ska senare flyttas till Skoklosters slott.

Kungörelsen om vapenförbättring, som är transkriberad av Karin Borgkvist Ljung vid Riksarkivet, finns från juni månad att läsa i fulltext på Riddarhusets hemsida, www.riddarhuset.se. Tack till Carl Michael Raab vid Riksarkivet för värdefull hjälp vid hanteringen av kungörelsen.